

ТЕРОРИЗМ ТА БОРОТЬБА З НИМ: МИНУЛЕ, СЬОГОДЕННЯ, ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглядаються умови появи та розвитку тероризму, спрямованість та перспективи заходів щодо боротьби з ним, необхідність застосування історичного досвіду у цій діяльності.

Ключові слова: тероризм, Інтерпол, закон, принципи, захист.

В умовах розбудови української державності, розвитку демократії, прагнення до вступу в Європейську співдружність важливе значення має удосконалення чинного законодавства, перш за все, в напрямку прав і свобод громадян. Розбудова правової держави неможлива без створення гарантій для захисту прав людини та без забезпечення механізму функціонування інституту захисту.

Конституція України визнала людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку найвищою соціальною цінністю. Однак реалізація цих завдань ускладнюється необхідністю протистояння глобальним викликам сучасності, одним з яких є тероризм. Сьогодні під впливом глобалізації світової економіки та економічної кризи відбувається певна активізація рухів та угруповань терористичної спрямованості. Все це вимагає ретельного дослідження тероризму як соціального явища в історичному контексті з метою з'ясування можливості застосування досвіду минулого у протистоянні новітнім викликам часу.

Починати характеристику сутності тероризму та його проявів, на нашу думку, варто зі створення його визначення. Це питання досі не вирішено у вітчизняній науці, хоча проблема тероризму є об'єктом уваги істориків, політологів, соціологів і, насамперед, правознавців. На теперішній час існує близько 100 визначень поняття тероризму, однак загально визначеної дефініції не склалося [7].

Західні дослідники тероризму намагаються показати тероризм як явище суто кримінальне і, таким чином, уникнути розгляду соціально-економічних і політичних причин цього явища. До речі, саме ця точка зору здійснила певний вплив на ООН та на характер рішень та документів, що приймаються нею з питань тероризму. У той самий час значна кількість сучасних дослідників схиляється до думки про потребу пошуку не універсального («описового») визначення міжнародного тероризму, а виокремлення та пеналізацію окремих його складових.

Формулювання, що надані представниками західної науки міжнародного права і практики міжнародних відносин, показують, що акти міжнародного тероризму розуміються більшістю з них, як один з видів насильства (політичного кримінального), що зачіпає в більшій чи меншій мірі міжнародні відносини. Вони розглядають міжнародний тероризм як особливий вид війни, ведення військових дій.

Що до самого слова «терор», то воно запозичене з латині, де terror означає «страх», «жах». Відповідно, такий самий сенс мають похідні від нього англійське слово terror і французьке teurreur. У своєму сучасному значенні слово «терор» з'явилося наприкінці XVIII ст. Його поняттєве оформлення відноситься до періоду Великої французької революції [8].

В «Словнику міжнародного права» міжнародний тероризм розглядається як сукупність суспільно небезпечних в міжнародному масштабі діянь, що тягнуть за собою без мотивну загибель людей, порушують нормальну дипломатичну діяльність держав і їх представників і затрудняють здійснення міжнародних контактів і зустрічей, а також транспортний зв'язок між державами.

Неважко переконатись, що існуючі визначення міжнародного тероризму не дають можливості для повного і чіткого уявлення про нього як про злочинну дію особи (групи осіб), що зачіпають міжнародні відносини.

Перший в історії випадок свідомого та систематичного використання терористичної практики було зафіксовано на Близькому Сході у I ст. н. е., коли групи сікаріїв фізично знищували представників єврейської знаті, які співробітничали з римською адміністрацією. Тоді ж з'явилася секта мусульман-ісмаїлітів під проводом Хасана-ібн-аль-Сабаха, який перетворив тероризм на головний засіб боротьби із політичною опозицією. Також можна навести діяльність середньовічного ордену асасинів (у буквальному значенні – «вбивць») як приклад терористичної діяльності у минулому.

На нашу думку, слід мати на увазі, що у античні часи та Середньовіччі суспільні відносини докорінно відрізнялися від сучасних. Тому погляди та стереотипи сучасності на події далекого минулого можливо переносити лише з обережністю.

Отже, розвиток тероризму – це наслідок активного майнового розширення населення, його ідеологічного розмежування, оформлення політичних рухів, суспільних об'єднань, партій, які відбулися у індустріальну епоху. Поява політичних угруповань суто терористичної спрямованості стала можливою в умовах урбанізації, розвитку транспорту та засобів комунікації.

В Європі тероризм стає яскравим соціально-політичним феноменом у 70–80-х рр. XIX ст. Саме тоді він набуває свою специфічну методологію, технологію, ідеологію та організаційну структуру. Відкриває добу так званого європейського перманентного тероризму російське народництво, що перейшло від пропаганди соціалізму до ефективних терористичних актів. «Народна воля» п'ять з лишком років тримала в неймовірній напрузі цілу систему державної влади Російської імперії і, безсумнівно, стимулювала зародження й інтенсивне формування європейського тероризму. (Альбер Камю у своїй книзі «Бунтуюча людина» пише, що лише у 1892 р. відбувається понад тисячу замахів динамітників у Європі та близько п'ятиста – в Америці).

Народовольці були першими терористами, що створили суспільну організацію терористичної спрямованості, яка мала стійку структуру.

Таким чином, саме у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. тероризм набуває рис системної протидії існуючому державному ладові. Для окремих індивідів терористична діяльність фактично стає професією.

В Росії, у тому числі в українських землях, що входили до складу Російської імперії в 1902–1907 рр. есерівськими та іншими терористами було здійснено близько 5,5 тис. терористичних актів (вбивства міністрів, депутатів Державної думи, жанدارів, працівників поліції та прокуратури) [3].

На наш погляд, терористична антидержавна діяльність другої половини XIX ст. була характерною ознакою так званих «лівих» сил того часу й лише з плином часу тероризм набув релігійних та певною мірою національних рис. Однак протягом XX ст. він перетворився на одну з головних проблем сучасної цивілізації.

Історія показує, що дуже часто тероризм не має великого політичного ефекту, а якщо він і досягається, то призводить до протилежних наслідків. Взяти хоча б вбивство Раджива Ганді, теракти організацій ХАМАС або Хезбалах. Терористи спричинили дестабілізацію та економічний спад в усіх регіонах світу. Але в Ізраїлі та Іспанії теракти досі не вплинули на економіку цих країн. Навіть в Алжирі, де найбільше постраждалих від тероризму, мусульманські екстремісти не мали успіху в боротьбі проти непопулярного воєнного режиму [4].

Тенденціями розвитку сучасного міжнародного тероризму є намагання злочинців отримати до-

ступ до засобів радіоелектронної боротьби (РЕБ), ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення.

У нашій країні потенційної можливості здійснення актів терористичної спрямованості сприяють глибока соціально-економічна криза, протистояння політичних сил, наростання проявів сепаратизму, пауперизація та маргіналізація значної частини населення, процеси соціального розширення, розвиток кримінальних підприємницьких структур, корумпованість державного апарату, розвиток потужного нелегального ринку зброї, девальвація моральних та духовних цінностей.

Аналіз матеріалів спеціалізованих урядових установ свідчить про те, що найбільш поширеною в Україні мотивацією скоєння терактів виступає:

а) кримінальна діяльність, особливо її транснаціональні форми;

б) намагання перешкодити громадській, політичній або економічній діяльності;

в) створення ускладнень або напруження у міждержавних відносинах.

Перші спроби формування міжнародно-правової основи антитерористичної взаємодії були ще до другої світової війни. В 1937 році під егідою Ліги націй було розроблено Конвенцію щодо попередження тероризму та покарання за нього, і Конвенцію про створення міжнародного кримінального суду. Щоправда обидва ці документи в дію так і не вступили.

Сучасна система багатостороннього співробітництва в боротьбі з тероризмом сформувалася за останні 30 років. На глобальному рівні вона функціонує під егідою ООН та її спецпідрозділів, перш за все ІМО, ІКАО та МАГАТЕ, на основі 11 універсальних конвенцій і протоколів про боротьбу із різними проявами тероризму на суші, на морі та в повітрі.

Ці угоди закріплюють реальні механізми, що орієнтовані на ефективну практичну взаємодію. Це зобов'язання припиняти теракти, включаючи знешкодження та затримання осіб, винних або підозрюваних у їх скоєнні, обмін відповідною інформацією, надання максимальної правової підтримки один одному. Беззаперечно, найбільше значення мають конвенційні положення, що забезпечують неухильне покарання злочинців на основі принципу *aut dedere aut judicare*. Згідно з ним, держава, на території якої перебуває злочинець, має або застосувати до нього покарання, або видати особу для цієї мети іншій державі.

Антитерористичні конвенції містять положення, що визначають загальні правові рамки, необхідні для організації активного опору.

У Європі Крім Інтерполу, боротьбою з міжнародним тероризмом займаються й такі міждержавні спеціалізовані групи, як Бернський і Віденський клуби, Неформальна робоча група (об'єднує держави ЄС і Норвегію). У Євросоюзі є ще дві структури, група Треві і група Шенген. Вони також причетні до різних аспектів анти терористичної діяльності. Відоміша з них Шенгенська група.

Саме вона спричинила підписання Шенгенської конвенції, яка висунула завдання знести антитерористичні зусилля країн-учасниць до єдиного правового поля. Як у кожному міжнародному об'єднанні по боротьбі з тероризмом, тут є розгалужена інформатизована система, солідна база відповідних даних. Але, крім цього, скажімо, поліцейські вже мають бодай обмежене право (лише застосовуючи наземні засоби) переслідувати злочинців країн, які входять до Шенгенської зони [5, с. 21].

Головним принципом попередження та боротьби має стати постійне удосконалення відповідної вітчизняної законодавчої бази. Першим кроком тут стало прийняття ВРУ Закону «Про боротьбу з тероризмом». У статті 1 цього Закону тероризм визначено як «погрозу застосування насильства, а також його застосування, які породжують почуття страху як у окремих громадян, так і у багатьох людей, і розраховані на їх залякування та породження недовіри до органів державної влади у спроможності протидіяти цим злочинним проявам».

У проекті добре було б врахувати позитивний досвід Італії у боротьбі з цим явищем, а саме: визнати тероризм державним злочином, встановити за нього максимальний строк покарання, передбачити можливість використання положень цього закону разом з нормами Кримінального кодексу України з автоматичним збільшенням міри покарання у разі доведення терористичного характеру акту порівняно з загальнокримінальним злочином; запровадити обов'язкову кримінальну відповідальність за дії, пов'язані з пропагандою тероризму; дозволити правоохоронним органам та спецслужбам отримувати у випадках, пов'язаних із діяльністю терористичних організацій, відповідні санкції прокурора по телефону.

Непогано було б впровадження державних програм винагород за надання цінної розвідувальної або попереджувальної інформації щодо міжнародного тероризму. Наприклад, в США існує можливість запропонувати інформаторові винагороду до 4 мільйонів доларів. Інформанти можуть контактувати зі співробітниками програми через поліційні канали, для чого існує вільна цілодобова міжнародна лінія; зв'язок відбувається й через комп'ютерну мережу ІНТЕРНЕТ, канали ФБР та Департаменту США.

На думку фахівців ІНТЕРПОЛУ «отримана інформація не може бути надбанням лише однієї держави». Іншими словами, одним з головних методів боротьби залишається співробітництво країн у цій сфері.

Не можна також забувати про інститут видачі злочинців. Відповідні міжнародно-правові угоди Україна вже уклала з державами СНД, Польщею, Угорщиною, Словаччиною, ФРН та іншими членами міжнародного співтовариства. Проте багато проблем, що ускладнюють цей процес:

- а) існуючі угоди не охоплюють усіх питань антитерору;
- б) вибірковість існуючих норм;
- в) невідповідність норм законодавства один одному;

- г) відсутність ув'язки між міжнародним регулюванням та міжнародним комплексом заходів;
- д) розрізненість зусиль країн.

Насамкінець зупинимося на аналізі системи органів України, що ведуть боротьбу з тероризмом та його міжнародними формами. Законодавчим забезпеченням займаються два парламентські комітети: з питань оборони та державної безпеки та з питань боротьби з організованою злочинністю та корупцією. Спеціальний Антитерористичний центр ще й досі відсутній. Між тим формування централізованого підрозділу є конче потрібною справою. На практиці лише Управління захисту конституційного ладу (Управління «Т») СБУ веде попереджувальну, оперативно-розшукову та слідчу роботу у справах, пов'язаних із діяльністю терористичних організацій. Підрозділи МВС, Державного митного комітету, прикордонні війська, МЗС України займаються цією проблематикою лише в окремих випадках. В результаті ще досі не сформовано міжвідомчий банк даних з тероризму, відсутня цілісна картина щодо терактів, які буди вчинені не лише проти іноземних громадян в Україні, а й проти українських громадян та власності України за кордоном, відчувається брак наукових розробок з проблематики сучасного міжнародного тероризму [1]. Потребує вдосконалення національного законодавства у цій сфері. На думку фахівців СБУ у відповідності до Закону України «Про основи національної безпеки» загрозу використання з терористичною метою ядерних та інших об'єктів на території України, а також поширення ЗМУ і засобів її доставки віднесено до загрозам національним інтересам і національній безпеці України у сфері державної безпеки, у той же час небезпека техногенного, у тому числі ядерного та біологічного тероризму (що, по суті, співпадає з використанням ядерних об'єктів з терористичною метою), віднесена до загроз в екологічній сфері [6].

Тероризм – явище досить складне, динамічне та багатопланове. З огляду на все сказане вище, він має багато складових як соціальне явище. Протидія тероризмові може бути успішною, на нашу думку, з урахуванням позитивного історичного досвіду. Дослідження нормативно-правової регламентації, організаційних форм та порядку здійснення антитерористичних заходів у минулому, насамперед, компетентними органами Російської імперії, що діяли на території України, може бути корисним у сенсі вдосконалення антитерористичного законодавства та боротьби з тероризмом у сьогоденні.

Література

1. Дорошенко А. Терор і тероризм. // Політика і час. – 1997. – № 8. – С. 24–31.
2. Змеєвский А., Гарабрин В. Тероризм. Нужны скоординированные усилия мирового сообщества. // Международная жизнь. – 1996. – № 4. – С. 46–63.
3. Тероризм в современной России. // Диалог. – 1996. – № 9. – С. 14–15.

4. *Laqueur, W.* Post-modern Terrorism. // «Foreign Affairs», Sept-Oct. 1996.

5. *Давыдов Е.* Терроризм: истоки и эволюция цели и средства. // Досье секретных служб. – 2000. – № 1. – С. 18–22.

6. *Виступ* першого заступника директора Інституту проблем національної безпеки при РНБОУ П. Колки з питання «Про деякі організаційно-правові аспекти боротьби з ядерним тероризмом та ядерним розповсю-

дженням» // Режим доступу: http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=47866

7. *Гармашов І.* Сутність сучасного тероризму і його основні характеристики. // Персонал. – 2005. – № 6. Режим доступу: <http://personal.in.ua/article.php?id=21>

8. *Яцько А.* Онтологія насильства: терор і тероризм як елементи політичної боротьби // Українські проблеми. – 1998. – № 1.

А.В. Филонов

Тероризм и борьба с ним: прошлое, настоящее, перспективы.

В статье рассматриваются условия зарождения и развития терроризма, направленность и перспективы мероприятий по борьбе с ним, необходимость использования исторического опыта в данной деятельности.

A.V. Filonov

Terrorism and the fight with him: past, present, prospects.

This article discusses the conditions of the emergence and development of terrorism, orientation and perspectives of measures to combat, the need for a historical experience in this activity.